

ВЗАЄМОДІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ З УПОВНОВАЖЕНИМ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Н. В. Москалець,

*аспірант кафедри державної політики та суспільного розвитку,
Національна академія державного управління при Президентіві України*

Стаття присвячена принципово важливій темі – дослідженню взаємодії Конституційного Суду України з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у забезпеченні прав і свобод людини та напрямів її вдосконалення. Автором висвітлено рішення Конституційного Суду України, що розглянуті за зверненнями суб'єкта права на конституційне подання – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Досліджено досвід діяльності омбудсмена європейських країн, який доцільно впровадити в Україні.

З погляду змісту виділено права людини, щодо захисту яких Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини було порушено конституційне подання, а Конституційним Судом України прийнято рішення. З метою створення механізмів реального захисту прав і свобод людини пропонується укласти спільну угоду між Секретаріатом Конституційного Суду України та Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про надання правової допомоги громадянам України, особам без громадянства та іноземцям, які перебувають на території України. *Ключові слова:* омбудсмен, права і свободи людини, Конституційний Суд України, взаємодія, рішення Конституційного Суду України.

N. V. Moskalets,

*Postgraduate student of the Department of State Policy and Social Development,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*

INTERACTION OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE WITH THE COMMISSIONER OF VERKHOVNA RADA OF UKRAINE FOR HUMAN RIGHTS IN ENSURING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

The article is devoted to fundamentally important subject – investigation of interaction of the Constitutional Court of Ukraine with the Commissioner of Verkhovna Rada of Ukraine for human rights in ensuring the human rights and freedoms and directions for its improvement. The article highlights the decisions of the Constitutional Court of Ukraine considered due to the appeal of the subject of law for constitutional petition - the Commissioner of Verkhovna Rada of Ukraine for human rights. The experience of ombudsman activity in European countries which would be useful to implement in Ukraine was investigated.

In terms of content there were highlighted human rights for the protection of which the Commissioner of Verkhovna Rada of Ukraine for human rights has appealed a constitutional petition and the Constitutional Court of Ukraine has made a decision. In order to create mechanisms for real protection of human rights and freedoms it is proposed to conclude a joint agreement between the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine and the Secretariat of the Commissioner of Verkhovna Rada of Ukraine for human rights to provide a legal assistance to citizens of Ukraine, stateless persons and foreigners staying on the territory of Ukraine.

Key words: ombudsman, human rights and freedoms, the Constitutional Court of Ukraine, interaction, decision of the Constitutional Court of Ukraine.

Н. В. Москалец,

*аспірант кафедри державної політики та суспільного розвитку,
Національна академія державного управління при Президентіві України*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА УКРАИНЫ С УПОЛНОМОЧЕННЫМ ВЕРХОВНОЙ РАДЫ УКРАИНЫ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА

Статья посвящена принципиально важной теме – исследованию взаимодействия Конституционного Суда Украины с Уполномоченным Верховной Рады Украины по правам человека в обеспечении прав и свобод человека и направлений его усовершенствования. Автором освещены решения Конституционного Суда Украины, рассмотренные за обращениями субъекта права на конституционное представление – Уполномоченного Верховной Рады Украины по правам человека. Исследован опыт деятельности омбудсмена европейских стран, который целесообразно было бы внедрить в Украине.

С точки зрения содержания выделены права человека, относительно защиты которых Уполномоченным Верховной Рады Украины по правам человека было подано конституционное представление, а Конституционным Судом Украины принято решение. С целью создания механизмов реальной защиты прав и свобод человека предлагается

© Москалець Н. В., 2016

заклучить общее соглашение между Секретариатом Конституционного Суда Украины и Секретариатом Уполномоченной Верховной Рады Украины по правам человека о предоставлении правовой помощи гражданам Украины, лицам без гражданства и иностранцам, которые находятся на территории Украины.

Ключевые слова: омбудсмен, права и свободы человека, Конституционный Суд Украины, взаимодействие, решение Конституционного Суда Украины.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. На сьогодні в Україні головним завданням вищого керівництва держави є проведення невідкладних системних реформ у всіх сферах державного управління та суспільного розвитку. Ці реформи є зобов'язанням України перед Європейським Союзом (далі – ЄС), що випливає з Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода), ратифікованою 16 вересня 2014 р. Верховною Радою України та Європейським парламентом. Статтею 2 Угоди закріплено загальні принципи, на яких має формуватися основа внутрішньої та зовнішньої політики держав: зокрема, повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, як визначено в Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. та Паризькій хартії для нової Європи 1990 р., а також у Загальній декларації прав людини ООН 1948 р. і Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., та повага до принципу верховенства права [11]. Утвердження і забезпечення визначених у цих документах основоположних прав і свобод людини, спрямованих на створення та забезпечення умов для нормальної життєдіяльності особи, є головним обов'язком України.

У демократичній державі мають створюватися всі умови для поліпшення стану дотримання прав людини й удосконалення процедур захисту порушених прав. Утілення в життя реального захисту має підкріплюватися наявністю в державі системи відповідних органів [7, с. 3]. Невід'ємною складовою такої системи є Конституційний Суд України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. На жаль, можна констатувати, що в Україні від часу здобуття незалежності й дотепер не відбулося реального забезпечення прав і свобод людини, гарантованих громадянам Основним Законом України. У зв'язку з цим у 2015 р. Президент України затвердив Національну стратегію у сфері прав людини, яка зосереджена на розв'язанні основних системних проблем у сфері захисту прав і свобод людини та нових викликах суспільства. Однак указана Стратегія не вичерпує повністю проблематики у сфері захисту прав і свобод людини. З її змісту випливає, що вдосконалення системи захисту прав і свобод людини

здійснюватиметься з урахуванням як вітчизняного досвіду, так і напрацьованих та апробованих міжнародною спільнотою засад і принципів. Слід наголосити, що під час реалізації Національної стратегії у сфері прав людини буде взято до уваги та активно використовуватиметься досвід Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [12].

З огляду на ті проблеми, які постали нині перед українським суспільством, зумовлені складною військовою, політичною, державно-управлінською, соціальною, економічною ситуацією в державі, важливим є вирішення питань удосконалення взаємодії Конституційного Суду України з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини в забезпеченні прав і свобод людини.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри визнання важливої ролі Конституційного Суду України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту прав і свобод людини в цілому, питання їх взаємодії задля забезпечення прав і свобод людини, на нашу думку, не піддавалося належному науковому дослідженню. У полі зору нашого дослідження були праці І.Ємця [2], Н.Карпачової [3] та інших фахівців з питань співробітництва Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з Конституційним Судом України, а також робота Л.Коваль [5], яка дослідила інститут омбудсмена на підставі спостереження за його діяльністю за участю громадських організацій. Такими відомими науковцями, як О.Марцеляк [10] та Ю.Тодика [10], проведено порівняльно-правовий аналіз світової та української моделей омбудсмена. Питання прав і свобод людини і громадянина в Україні досліджено в працях відомих науковців В.Погорілка [8], В.Головченка [8], М.Сірого [8], О.Гончаренка [1] та ін. Дослідження інституту омбудсмена в Україні й Республіці Польща, конституційно-правові принципи його діяльності та напрями розвитку наведені в дисертаційній роботі Н.Наулік [7]. Водночас наявні напрацювання потребують деякого переосмислення й адаптації до сучасного етапу розвитку України.

Формулювання цілей (мети) статті. В основу дослідження як основну мету покладено необхідність з'ясування змісту й ролі Конституційного Суду України та Уповноваженого Верховної

Ради України з прав людини у забезпеченні прав і свобод людини на основі аналізу рішень Конституційного Суду України та досвіду зарубіжних країн.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Розділом другим Конституції України закріплені права і свободи людини. Вони не є вичерпними й можуть бути врегульовані іншими законодавчими актами. Вітчизняні дослідники зазначили, що система прав і свобод людини закріплена в Основному Законі України з максимальним урахуванням міжнародно-правових актів, досягнень світової й національної наукової думки та практики конституційного будівництва, а також ментальності українського народу, рівня розвитку нашого суспільства і держави [8, с. 3].

Гарантом верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України є єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні – Конституційний Суд України (ст. 147 Конституції України). До повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність Конституції України законів та правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Ці питання ним розглядаються за зверненням суб'єктів права на конституційне подання, зокрема Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений). Відповідно до ст. 41 Закону України “Про Конституційний Суд України” від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР Уповноважений також може звернутися до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Статтею 101 Конституції України та Законом України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 р. № 776/97–ВР закріплено, що Уповноважений зобов'язаний здійснювати парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини, а також захист прав людини. Сферою його діяльності є відносини, які виникають під час реалізації прав і свобод людини і громадянина між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади. Однією з цілей вказаного контролю є сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами в цій галузі.

Водночас на Уповноваженого покладаються функції національного превентивного механізму

відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

Крім цього, згідно із Законом України “Про доступ до публічної інформації” від 13 січня 2011 р. № 2939 –VI Уповноважений здійснює парламентський контроль за дотриманням права людини на доступ до інформації. Інститут Уповноваженого не належить до жодної гілки влади і здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів, що відповідає міжнародним стандартам незалежності. Однак його було визначено тим самим державним органом контролю за додержанням права на доступ до інформації. Також зауважимо, що уповноважені особи Секретаріату Уповноваженого наділені повноваженнями щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення у сфері доступу до публічної інформації, допущені органами державної влади, місцевого самоврядування, судами тощо (впродовж 2015 р. складено 184 протоколи, які направлені до судів загальної юрисдикції) [12, с. 10–11, 107].

На нашу думку, можуть існувати такі форми взаємодії між Конституційним Судом України та Уповноваженим щодо забезпечення прав і свобод людини, як:

- звернення із конституційним поданням щодо конституційності законів та інших правових актів;
- подання конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України;
- прийняття рішень за зверненням із конституційним поданням щодо конституційності законів та інших правових актів;
- офіційне тлумачення Конституції та законів України за зверненнями із відповідним конституційним поданням;
- подання висновків Уповноваженого з питань захисту прав і свобод людини до Конституційного Суду України, які перебувають на розгляді.

На практиці з конституційними поданнями, що стосувалися питань забезпечення прав і свобод людини, до Конституційного Суду України Уповноважений звертався у таких випадках, про які докладніше йдеться нижче.

1. У 2000 р. предметом розгляду Конституційним Судом України стали конституційні подання народних депутатів та Уповноваженого щодо конституційності окремих положень Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”. На думку авторів клопотань, норми вказаного Закону, а саме про утворення

професійних спілок без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів тощо, суперечать Конституції України, а також вимогам Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права та Конвенції Міжнародної організації праці № 87 про свободу асоціації і захист права на організацію. Під час розгляду справи Конституційний Суд України дійшов висновку, що окремі положення цього Закону обмежують право громадян на свободу об'єднання, а тому визнав їх неконституційними. Таким чином, у взаємодії Конституційного Суду України з народними депутатами та Уповноваженим було захищено право щодо реалізації громадянами **права на свободу об'єднання**, у тому числі й у профспілці (Рішення Конституційного Суду України від 18 жовтня 2000 р. № 11-рп/2000).

2. Конституційний Суд України в 2001 р. прийняв рішення у справі за конституційним поданням Уповноваженого та конституційним зверненням громадян України щодо відповідності Конституції України окремих положень Закону України “Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України”. Автор клопотання звернув увагу, що положення вказаного Закону порушують конституційні права і свободи громадян України та міжнародні стандарти прав людини. Зокрема, установлений цим Законом порядок, за яким заощадження громадян, відновлені та проіндексовані в установах Ощадного банку України, повертаються поетапно, залежно від віку вкладника, суми вкладу, інших обставин, у межах коштів, передбачених для цього Державним бюджетом України на поточний рік тощо. На пленарному засіданні Конституційного Суду України Уповноважений наголосувала на тому, що встановлені обмеження щодо повернення грошових заощаджень громадян порушують принцип рівноправності, закріплений Основним Законом України. З цього питання суди загальної юрисдикції приймали протилежні рішення за позовами громадян України, що призвело до порушення **права власності**, зокрема щодо повернення за першою вимогою громадян України вкладів та права розпоряджатися ними. Конституційним Судом України оспорювані приписи визнані такими, що не відповідають Конституції України. Таким чином, порушені права громадян України були поновлені та захищені (Рішення Конституційного Суду України від 10 жовтня 2001 р. № 13-рп/2001).

3. Того самого року Конституційний Суд України розглядав конституційне подання Уповноваженого та конституційне звернення громадян України щодо відповідності Конституції

України та офіційного тлумачення положень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Зокрема, положення ЦПК України, які виключають із підвідомчості судів скарги на акти, що стосуються забезпечення обороноздатності держави тощо, акти і дії службових осіб органів дізнання тощо, обмежують право особи на судовий захист та звужують коло правовідносин, на які поширюється юрисдикція судів, а отже, суперечать положенням Конституції України. Громадяни своє конституційне звернення обґрунтували тим, що суди загальної юрисдикції неоднозначно застосовують положення ЦПК України. Зокрема, приймаючи рішення за скаргами на дії прокурора, одні суди загальної юрисдикції залишали їх без розгляду, посилаючись на невідомість судам цієї категорії скарг, інші ж приймали такі скарги до розгляду. Рішенням Конституційного Суду України оспорювані положення, які не відповідали вимогам Конституції України, визнані неконституційними. Це рішення стало свідченням того, що Україна перебуває на шляху імплементації норм Європейської Конвенції з прав людини та підтвердило її рішучість щодо дотримання зобов'язань, взятих на себе при вступі до Ради Європи [2, с. 49]. На нашу думку, прийняте Конституційним Судом України рішення за зверненням суб'єкта права на конституційне подання (Уповноваженого) дало змогу громадянам України забезпечити **право на судовий захист**, що належить до основних, невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина (Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 р. № 6-рп/2001).

4. У 2003 р. підставою для розгляду Конституційним Судом України справи за конституційним поданням Уповноваженого стало наявність спору щодо конституційності окремих положень Закону України “Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, згідно з яким реєстрація кандидатів у депутати місцевих рад та на посади сільських, селищних, міських голів, які самовисунулися, може відбуватися за умови їх проживання або роботи на території відповідного виборчого округу. На думку Уповноваженого, ця норма обмежує можливість громадян України реалізувати своє **пасивне виборче право** і суперечить положенням Конституції України. Однак слід зазначити, що постійний представник Верховної Ради України в Конституційному Суді України наголосив, що норма вказаного Закону є не обмеженням конституційного права, а спеціальною умовою, яка дає можливість забезпечувати самоврядування в Україні. Конституційний

Суд України вирішив, що оспорюваним приписом обмежено пасивне виборче право громадян, а тому визнав його неконституційним (Рішення Конституційного Суду України від 23 жовтня 2003 р. № 17-рп/2003).

5. Конституційний Суд України в 2008 р. розглянув конституційне подання Уповноваженого щодо конституційності окремих положень законів України “Про страхові тарифи на загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” та “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”. У конституційному поданні стверджувалося, що вказаними нормами законів порушувалося конституційне **право громадян на соціальний захист** у вигляді гарантованого загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням належного матеріального забезпечення у разі, коли з ними стався нещасний випадок на виробництві або вони отримали професійне захворювання. Розглянувши справу, Конституційний Суд України визнав оспорювані положення конституційними (Рішення Конституційного Суду України від 08 жовтня 2008 р. № 20-рп/2008).

6. У 2009 р. Уповноважений звернувся до Конституційного Суду України із конституційним поданням щодо відповідності Конституції України окремих положень Сімейного кодексу України. На його думку, припис про те, що різниця у віці між усиновлювачем і дитиною не може бути більшою ніж сорок п’ять років, порушує конституційні права громадян України. Уповноважений констатував, що ці положення є дискримінаційною за віковою ознакою нормою права, якою обмежено **право громадян на всиновлення обраної дитини та право дитини бути всиновленою**, а також порушено конституційний принцип рівності прав людини, за яким потреби всіх без винятку осіб мають однаково важливе значення і кожен має рівні можливості. Під час розгляду справи Конституційний Суд України дійшов висновку, що встановлена різниця у віці між усиновлювачем та дитиною не суперечить Конституції України. Проте судді Конституційного Суду України висловили окремі думки, у яких зазначили, що оспорювані положення необхідно було визнати неконституційними (Рішення Конституційного Суду України від 03 лютого 2009 р. № 3-рп/2009).

7. Конституційний Суд України після розгляду конституційного подання Уповноваженого в

2010 р. прийняв рішення щодо конституційності окремих положень Закону України “Про міліцію”, згідно з якими міліції було надано право затримувати й тримати в спеціально відведених для цього приміщеннях осіб, яких запідозрено у занятті бродяжництвом, на строк до 30 діб за вмотивованим рішенням суду. На думку Уповноваженого, ці положення порушували **права громадян на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування та вільний вибір місця проживання** і надавали право працівникам міліції застосовувати заходи примусу до осіб за діяння, які не визнаються правопорушенням відповідно до законодавства України. Конституційний Суд України визнав вказані приписи неконституційними (Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010).

8. У 2014 р. Конституційний Суд України розглянув справу за конституційним поданням виконуючого обов’язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого щодо конституційності Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим “Про проведення загальнокримського референдуму”. Уповноважений у конституційному поданні зауважив, що вирішення питання про зміну території України має здійснюватися на всеукраїнському референдумі. Конституційний Суд України вказану постанову визнав такою, що не відповідає Конституції України (Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2014 р. № 2-рп/2014). Від дня ухвалення Конституційним Судом України вказаного рішення постанова втратила чинність. Воно є обов’язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене. Усупереч цьому на території Криму був проведений референдум, що призвело до анексії півострову. На сьогодні можна констатувати, що вказане рішення не було виконано Верховною Радою Автономної Республіки Крим. Таким чином, було порушено **право громадян України визначати і змінювати конституційний лад в Україні** (ст. 5 Основного Закону України), а також **право громадян на участь у референдумі**.

Слід підкреслити, що однією з проблем ефективності діяльності Конституційного Суду України є забезпечення виконання його рішень, які ігноруються органами державної влади. На нашу думку, функція відповідальності цих органів полягає в оптимізації їх взаємодії на засадах поділу влади шляхом запровадження спільної відповідальності з метою забезпечення дій стосовно захисту та забезпечення прав і свобод людини.

9. У 2015 р. Уповноважений звернувся до Конституційного Суду України із конституційним

поданням щодо конституційності окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ). На думку суб'єкта права на конституційне подання, положення КАСУ, згідно з якими рішення місцевого загального суду як адміністративного суду у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності є остаточним і оскарженню не підлягає, обмежують **право на апеляційне та касаційне оскарження**. Конституційний Суд України зауважив, що право на судовий захист включає в себе, зокрема, можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, що є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень, протиправних посягань, у тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень. У зв'язку з цим Конституційний Суд України визнав оспорювані положення такими, що не відповідають Конституції України (Рішення Конституційного Суду України від 08 квітня 2015 р. № 3-рп/2015).

Як бачимо, прикладів визнання невідповідними Конституції України певних правових актів за конституційним поданням Уповноваженого небагато. Це свідчить про те, що Конституційний Суд України “ще не став правовим інструментом у руках самих громадян” [4, с. 65].

За результатами розгляду рішень Конституційного Суду України виділимо такі права людини, щодо захисту яких Уповноважений звертався з конституційними поданнями: 1) право на свободу об'єднання; 2) право власності; 3) право на судовий захист; 4) пасивне виборче право; 5) право громадян на соціальний захист; 6) право громадян на всиновлення обраної дитини та право дитини бути всиновленою; 7) право громадян на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування та вільний вибір місця проживання; 8) право громадян України визначати і змінювати конституційний лад в Україні; 9) право громадян на участь у референдумі; 10) право на апеляційне та касаційне оскарження.

Отже, удосконалення взаємодії Конституційного Суду України з Уповноваженим є необхідною передумовою для реального забезпечення прав і свобод людини відповідно до людиноцентричної парадигми суспільного розвитку. Проте функціонування таких інститутів, як Уповноважений, Конституційний Суд України, імплементація норм міжнародного права, процес адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу виявили невідповідність громадян України та її правової системи до застосу-

вання світових стандартів у галузі прав людини [1, с. 5–6].

Інституції омбудсмена функціонують в 100 країнах світу з демократичною формою правління і є неперевершеним набуттям людства в захисті порушених прав людини. Під час розробки української моделі Уповноваженого були враховані національні правові й культурні традиції, особливості системи державної влади в Україні, а також досвід інших країн, передусім скандинавських, та тих, що стали на шлях реформ, зокрема Польщі та Угорщини [3, с. 24].

Науковці зауважують, що взірцем “сильної” моделі омбудсмена є Речник Громадянських Прав Республіки Польща (далі – Речник) [2, с. 4]. У Конституції Республіки Польща в окремому розділі IX “Органи державного контролю і охорони права” закріплено функціонування Речника, який має відстоювати права й свободи людини та громадянина, що визначені в Конституції, а також в інших нормативних актах (ст. 208 Конституції Республіки Польща). Речник призначається Сеймом за згодою Сенату на п'ять років (ст. 209 Конституції Республіки Польща). Згідно зі ст. 210 Основного Закону Польської Республіки Речник самостійний у своїй діяльності, незалежний від інших державних органів і відповідає тільки перед Сеймом згідно з принципами, визначеними в Законі. Речник щорічно інформує Сейм і Сенат про свою діяльність, а також про стан дотримання свобод і прав людини і громадянина (ст. 112 Конституції Республіки Польща). До Речника можуть звернутися громадяни Польщі, іноземці, апатриди, юридичні особи, організаційні одиниці без статусу юридичної особи, господарські товариства, фундації, Речник Прав Дитини і органи самоврядування. Тобто коло суб'єктів звернення до Речника значно ширше порівняно із суб'єктами звернення до Уповноваженого – це фізичні особи чи їх представники та народні депутати. Згідно із Законом “Про Речника Громадянських Прав” скаржник чи особа, яка подає звернення, що представляє конкретну організацію, виступає за спільний інтерес організації, а не свій власний [7, с. 141–143].

У Швеції функціонують чотири парламентських омбудсмени, яких обирає Риксдаг на пленарному засіданні на чотирирічний строк. Пропозиції щодо кандидатур готуються Конституційним комітетом Риксдагу. Посада омбудсмена є неполітичною. Головною метою діяльності омбудсмена Швеції є забезпечення практичного застосування принципу верховенства права, а також захист прав і свобод людини, зафіксованих у

Конституції та законах держави, у тому числі й в Європейській Конвенції з прав людини. Від самого початку за омбудсменом було закріплено роль державного обвинувача, яка залишається незмінною, навіть якщо сьогодні фактично переслідування трапляються нечасто. Право омбудсмена на проведення розслідувань закріплено в Конституції. Проте головною зброєю омбудсменів є не можливість переслідувань посадових осіб, а право критикувати тих осіб, які порушують закони та посадові інструкції. З цього питання він висловлює свою думку і пропонує спосіб його вирішення. Крім того, омбудсмен Швеції має право звернутися до уряду або до Риксдагу з проханням про внесення змін та доповнень до відповідних законодавчих чи підзаконних актів. Специфічні функції омбудсмена справляють такий практичний та психологічний вплив, який не може створити жоден правоохоронний орган, а тому дає важливий превентивний ефект [6, с. 15–19]. Також цікавою тенденцією в еволюції інституту омбудсмена Швеції є функціонування шістьох урядових омбудсменів – посадових осіб, призначених урядом і відповідальних за найбільш проблемні соціальні й політичні сфери [5, с. 9].

Світовий досвід підтверджує, що необхідність в інституті омбудсмена виникає, коли існуючі інститути не здійснюють достатньо ефективного контролю у сфері державного управління і виникає необхідність в додаткових механізмах захисту прав і свобод громадян. Такі відомі науковці, як Ю.Тодика та О.Марцеляк, стверджують, що цей інститут виростає із держави і громадянського суспільства на певній стадії їх розвитку [10, с. 73]. Вважаємо, що досвід діяльності омбудсмена європейських країн щодо права законодавчої ініціативи, права ініціативи дисциплінарного провадження стосовно осіб, які не виконують його вимог, розширення кола суб'єктів, які можуть звертатися до нього, необхідно імплементувати і в Україні. З метою збільшення ефективності роботи Уповноваженого наразі є актуальним розширення інституту омбудсмена, створення спеціальних омбудсменів, відповідальних за окремі найбільш проблемні напрями захисту прав і свобод людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Принцип взаємодії між частинами цілого є дуже важливим для функціонування системи, тому необхідним є узгодження та координування діяльності частин цілого – системи. Складовими частинами системи захисту прав людини є організації, установи, відомства, які не підпорядковуються один одному, але працюють в одному напрямі – захисту прав і свобод людини

[5, с. 27]. У нашій державі омбудсмен є незалежним конституційним контрольним субсидіарним органом позасудового захисту, який сприяє поновленню прав людини, порушених органами державної влади чи органами місцевого самоврядування [3, с. 25]. Конституційний Суд України здійснює безпосередньо або опосередковано захисну, стабілізуючу, інтеграційну, правотворчу та інші функції. Він захищає права і свободи людини та громадянина від можливих форм їх нормативного порушення, а також від проявів свавілля “чиновників від держави” [9, с. 33–35]. Отже, в Україні створено достатньо сильні моделі як інституту омбудсмена, так і єдиного органу конституційної юрисдикції, які наділені високим конституційним статусом. Можна констатувати, що ці інституції потребують подальшої модернізації та еволюційних змін, однак і на сьогодні вони є сильним інструментом держави для реального захисту та забезпечення прав і свобод людини.

З метою розв'язання основних системних проблем у сфері захисту прав і свобод людини в Україні затверджена Національна стратегія у сфері прав людини. Однак державна програма реалізації політики в галузі прав людини досі відсутня. Також в Україні досі бракує ефективних механізмів захисту прав і свобод людини, що призвело до унеможливлення реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод, гарантованих їм Основним Законом України. Крім цього, наразі потребують вирішення проблемні питання щодо виконання рішень Конституційного Суду України органами державної влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами.

Виходячи із загального розуміння необхідності створення механізмів реального захисту прав і свобод людини пропонуємо розробити та впровадити спільний проект уповноважених осіб Секретаріату Конституційного Суду України та уповноважених осіб Секретаріату Уповноваженого, підписавши меморандум про надання правової допомоги громадянам України, особам без громадянства та іноземцям, які перебувають на території України. З метою досягнення спільних цілей цього меморандуму необхідно вирішити такі завдання:

– запровадити моніторинг стану забезпечення прав і свобод людини за результатами розгляду звернень громадян України та інших осіб;

– упровадити в роботу приймальної громадян Секретаріату Конституційного Суду України надання консультативних роз'яснень громадянам за участю уповноваженої особи Секретаріату Уповноваженого;

– запровадити у Віснику Конституційного Суду України спеціальну рубрику щодо надання фахівцями роз'яснень громадянам України з актуальних правових питань;

– запровадити практику участі фахівців Секретаріату Конституційного Суду України та Секретаріату Уповноваженого в комунікативних, навчальних заходах з питань захисту прав і свобод людини, а також забезпечити їх участь у теле-, радіопрограмах з питань захисту конституційних прав і свобод людини тощо;

– провести засідання круглого столу з метою обговорення проблемних питань забезпечення та захисту прав і свобод людини за обов'язковою участю представників органів державної влади.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що кожен із виділених у статті напрямів щодо діяльності Конституційного Суду України та Уповноваженого, їх взаємодії у сфері захисту прав і свобод людини потребує фахових дискусій науковців і практиків та ретельного наукового опрацювання, що визначає перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Гончаренко О. М. Права людини в Україні : навч. посіб. / О. М. Гончаренко. – Київ : Знання, 2008. – 207 с.
2. Ємець І. Співробітництво Конституційного Суду України з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини / І. Ємець // Роль Конституційного Суду в державі та суспільстві : міжнар. семінар, 10–11 трав. 2001 р. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – С. 47–52.
3. Карпачова Н. І. Уповноважений з прав людини в системі конституційних механізмів захисту прав і свобод людини в Україні / Н. І. Карпачова // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства : матеріали наук. конф., 21–22 черв. 2001 р. – Харків : Право, 2001. – С. 23–41.
4. Кампо В. Деякі проблеми конституційної юстиції в Україні / В. Кампо // Право України. – 2010. – № 6. – С. 60–69.
5. Коваль Л. Аналіз діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Л. Коваль. – Харків : Права людини, 2010. – 240 с.
6. Лавін Р. Відносини між Вищими судами та парламентськими омбудсменами у Швеції / Р. Лавін // Відносини між Конституційним Судом України та омбудсменом у контексті захисту прав і свобод людини : міжнар. семінар. – Київ : Інтертехнологія, [між 2005 і 2013]. – С. 9–19.
7. Наулік Н. С. Інститут омбудсмена в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Наулік Наталія Степанівна. – Київ, 2007. – 216 с.
8. Погорілко В. Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий. – Київ : Ін Юре, 1997. – 52 с.
9. Скомороха В. Є. Проблеми становлення та розвитку конституційної юстиції в Україні / В. Є. Скомороха // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства : матеріали наук. конф., 21–22 черв. 2001 р. – Харків : Право, 2001. – С. 31–41.
10. Тодика Ю. М. Світові моделі омбудсмена й Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (порівняльно-правовий аналіз) / Ю. М. Тодика, О. В. Марцеляк // Права людини і України : пр. Львів. лабораторії прав людини Акад. прав. наук України. – Львів : Світ, 1999. – С. 72–79.

References

1. Goncharenko, O.M. (2008), *Prava ljudyiny v Ukraïni* [Human rights in Ukraine], Znannia, Kyiv, Ukraine.
2. Jemec, I. (2002) "Cooperation of the constitutional Court of Ukraine and the Ombudsman of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights", *Rol' Konstytucijnogo Sudu v derzhavi ta suspil'stvi* [The role of the constitutional Court in the state and society], *Mizhnarodnyj seminar* [International seminar], Kyiv, Ukraine, May 10–11, 2001, pp. 47–52.
3. Karpachova, N.I. (2001) "The Ombudsman in the system of constitutional mechanisms to protect human rights and freedoms in Ukraine", *Konstytutsiia Ukrainy – osnova modernizatsii derzhavy ta suspil'stv* [Constitution of Ukraine – the basis of modernization of the state and society], *Materialy naukovoi konferentsii* [Materials of International Conference], Kharkiv, Ukraine, June 21–22, 2001, pp. 23–41.
4. Kampo, V. (2010), "Some problems of constitutional justice in Ukraine", *Prava liudyiny*, vol. 6, pp. 60–69.
5. Koval, L. (2010), *Analiz diial'nosti Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyiny* [Analysis of the activity of the Commissioner of Verkhovna Rada of Ukraine on human rights], Human Rights, Kharkiv, Ukraine.
6. Lavin, R., "Relations between Supreme Courts and the Parliamentary Ombudsman in Sweden", *Vidnosyny mizh Konstytutsijnym Sudom Ukrainy ta ombudsmenom u konteksti zakhystu prav i svobod liudyiny* [Relations between the Constitutional Court of Ukraine and the Ombudsman in the context of protecting the rights and freedoms], *Mizhnarodnyj seminar*, [International seminars], Publishing center "Intertekhnolohiia", Kyiv, Ukraine, pp. 7–48.
7. Naulik, N.S. (2007), "Ombudsman in Ukraine and Poland: comparative study", Abstract of Doctor of Law dissertation, Constitutional Law; Municipal Law, Kyiv, Ukraine.
8. Pohorilko, V.F., Holovchenko, V.V. and Siryj, M.I. (1997), *Prava ta svobody liudyiny i hromadianyna v Ukraïni* [The rights and freedoms of man and citizen in Ukraine], In Yure, Kyiv, Ukraine.
9. Skomorokha, V.Y. (2001), "Problems of formation and development of constitutional justice in Ukraine", *Konstytutsiia Ukrainy – osnova modernizatsii derzhavy ta suspil'stv* [Constitution of Ukraine – the basis of

11. Угода про асоціацію між Україною, з однією стороною, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf). – (дата звернення 10.05.2016).
12. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, Київ 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua. – (дата звернення 10.05.2016).
- modernization of the state and society], *Materialy naukovoї konferentsii*, [Materials of Scientific Conference] Kharkiv, Ukraine, June 21–22, 2001, pp. 31–41.
10. Todyka, Y.M. and Martseliak, O.V. (1999), "World models of Ombudsman and Parliament Commissioner for Human Rights of Ukraine (comparative law analysis)", *Prava liudyny i Ukrainy: Pratsi L'vivskoi laboratorii prav liudyny Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, Svit, Lviv, Ukraine, pp. 72–79.
11. (2014) Association Agreement between Ukraine, on one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their countries - members of the other party, available at: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf) (Accessed 10 May 2016).
12. (2016) The annual report of the Commissioner of Verkhovna Rada of Ukraine on human rights observance and protection of human and citizen rights in Ukraine, available at: www.ombudsman.gov.ua (Accessed 10 May 2016).